

Migracija, integracija i stavovi prema imigrantima u Hrvatskoj

Jadranka ČAČIĆ-KUMPES

*Odjel za sociologiju, Sveučilište u Zadru, Hrvatska
jcacic@unizd.hr*

Snježana GREGUROVIĆ, Josip KUMPES

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, Hrvatska

Rad se temelji na rezultatima istraživanja koje je bilo potaknuto pretpostavkom da će pristupanjem Europskoj uniji u Hrvatskoj doći do promjene migracijskog obrasca, tj. da će se postupno povećavati priljev stranih radnika, što će nametnuti pitanje njihove integracije u hrvatsko društvo. U prvome dijelu rada naznačuju se obilježja suvremenih migracijskih tokova i migracijskih politika te teorijski pristupi istraživanju stavova prema imigrantima i neki rezultati tih istraživanja. Potom se opisuju obilježja hrvatskoga društva vezana uz očekivane promjene u migracijskom obrascu koja se mogu povezati s oblikovanjem stavova prema potencijalnim stranim radnicima. U središnjem dijelu rada iznose se i analiziraju rezultati istraživanja provedenog s pomoću anketnog upitnika na reprezentativnom uzorku (N = 1300) 2009. godine. Ispitivani su stavovi punoljetnih građana Hrvatske prema stranim radnicima, tj. prema njihovu mogućem ulasku na tržište rada i utjecaju na kulturu i vrijednosti hrvatskog društva, te društvena distanca prema njima. Pokazalo se da, unatoč tomu što se hrvatsko društvo još nije susrelo s izraženijim priljevom imigranata, ispitanici pokazuju visoku razinu otpora prema ulasku imigranata u hrvatsko društvo. Pritom potencijalne strane radnike umnogome percipiraju i kao socioekonomsku i kao sociokulturnu prijetnju te pokazuju nespremnost za prisnije kontakte s njima. Zaključuje se da ako se prihvati shvaćanje integracije imigranata kao dvosmjernoga procesa u kojem postoji obostrana otvorenost prema promjenama, pokazani rezultati istraživanja govore da za to neće biti dovoljna institucionalna i normativna pripremljenost za dolazak stranih radnika, nego i temeljito društveno djelovanje usmjereno na povećanje osjetljivosti domaćega stanovništva za sudjelovanje u tome procesu.

Ključne riječi: migracija, integracija, migracijska politika, stavovi prema imigrantima, Hrvatska

Uvod

Globalizacijski procesi pomiču uzroke, obrasce, tokove i obilježja migracija izvan uobičajenih analitičkih okvira, tj. izvan nacionalnih granica država primitka i/ili podrijetla pa se mijenja i pristup razumijevanju i regulaciji migracijskih tokova (usp. Audebert i Dorai, 2010).^{*} Drugim riječima, dinamika migracijskih procesa stalno nameće potrebu re/koncipiranja migracijskih politika, odnosno mjera koje najčešće poduzimaju vlade pojedinih država i/ili, kad je o Europi riječ, ponekad, »gdje je to prikladno, nadležne institucije Europske unije« (*Migrants and their descendants*, 2010: 43). Pritom je uočljiv zaokret tvoraca europskih migracijskih politika, bilo na razini nacionalnih država bilo na razini Europske unije, od interkulturalističke (i/ili multikulturalističke)¹ koncepcije pluralističkih kulturnih politika »za sve« prema koncepcijama društvene kohezije i integracije. One pak, unatoč različitosti pristupa (v. npr. Favell, 2001), čini se, ipak ponajprije impliciraju jednosmjernost procesa, tj. uključivanje migranata u zemlju primitka (pa, u slučaju neuspjeha, i njihovo moguće isključivanje) i poželjnost njihove pasivnosti.

Integracija migranata u društvo primitka predmet je (re)konceptualizacije u svim imigracijskim zemljama, onima s dugom imigracijskom poviješću i u onim novim. Kao što su se »stare« imigracijske zemlje svojedobno našle zatečene pred spoznajom da su tražile »radnike, a došli su ljudi«, tako je i većina novijih imigracijskih zemalja povećani priljev imigranata dočekala nespremno i u »hodu« rješava(la) probleme povezane s njihovim ulaskom, boravkom i zapošljavanjem. Pritom je najsporije i s dosta prijepora teklo donošenje integracijskih politika, jer ono nužno otvara pitanja društvenoga pripadanja, identitetska pitanja i pitanja građanskoga statusa vezana s procesima društvenog uključivanja i isključivanja (Brubaker, 2010). Stoga

---

^{*} Ovaj rad proizašao je iz znanstvenog projekta »Interkulturalni pristup etničkoj različitosti i identitet: Hrvatska – Europa« (076-0762385-1516), koji se provodi uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

¹ Iako smatramo da je potrebno razlikovati te dvije koncepcije (usp. npr. Čačić-Kumpes, 2004), ne namjeravamo o tome posebno raspravljati, nego samo upozoriti da sve učestalija uporaba pojmova integracije i društvene kohezije, kad je o migracijskim politikama riječ, nosi sa sobom dublje implikacije. Naime, unatoč tomu što se interkulturalizam smatra službenom europskom kulturnom politikom, naglašava se važnost kohezije i integracije što implicira potenciranje harmoničnosti cjeline. To, kad je o suvremenim europskim društvima riječ, još uvijek upućuje na prizivanje homogenosti nacionalnih država koja uključuje i kulturnu homogenost. S druge pak strane, kulturna homogenost nužno je artifičijelna i nerijetko je (ne)prikrivena posljedica hegemonije dominantne skupine koja po svojoj naravi najčešće nije samo kulturna.

prilikom oblikovanja državne politike prema imigrantima (imigracijske i integracijske politike) valja imati na umu da integracija ne ovisi samo o odredbama tih politika, nego i o spremnosti imigranata da na individualnome i grupnom planu sudjeluju u tome procesu, kao i o otvorenosti domaćega stanovništva, njihovim stavovima i predrasudama, prema imigraciji i imigrantima (v. npr. Portes i Rumbaut, 2006).

Polazeći od spomenutih iskustava novijih imigracijskih zemalja s dugom emigracijskom poviješću, srednjoistočnoeuropskih zemalja koje su članice EU manje od deset godina (Poljska, Češka, Slovačka, Mađarska i Slovenija) i južnoeuropskih koje su u njoj već više od dva desetljeća (Italija, Španjolska, Portugal i Grčka), za pretpostaviti je da će pristupanjem EU i u Hrvatskoj doći do promjena migracijskog obrasca, tj. da će se postupno povećati imigracijski i tranzitni tokovi (v. npr. Fargues i Salinari, 2011).² Te će promjene zahtijevati i oblikovanje odgovarajuće migracijske politike koje se pak ne bi smjelo svesti na puku obvezu reguliranja migracijskih tokova i prilagodbu zahtjevima EU, nego bi, zasnivanjem na iskustvima regulacije imigracijske politike, kako u novijim imigracijskim zemljama tako i u zemljama s dugom imigracijskom praksom, trebalo dovesti do promišljene državne politike prilagođene hrvatskim političkim, ekonomskim i kulturnim prilikama.

Među pitanjima koja će trebati regulirati bit će zasigurno i integracija migranata. Pritom, za donošenje kvalitetnih i programski usmjerenih migracijskih politika, može biti instruktivno poznavanje stavova domaćeg stanovništva o (mogućem) dolasku imigranata. Te se stavove, između ostalog, ispitalo u okviru anketnog istraživanja provedenoga 2009. godine na reprezentativnom uzorku punoljetnih hrvatskih građana, čije rezultate analiziramo u ovome radu. Najprije će se iznijeti teorijsko polazište za istraživanje stavova prema imigrantima, a potom pokušati situirati problem u hrvatsko društvo. Potom slijedi interpretacija podataka dobivenih istraživanjem za koje smatramo da bi mogli pripomoći prilikom koncipiranja moguće migracijske politike usmjerene na stvaranje društvenih preduvjeta za integraciju shvaćenu kao dvosmjerni proces, tj. kao proces u kojem bi u podjednakoj mjeri bile uključene i imigrantska i domaća populacija.

² Razloge za moguću promjenu migracijskog obrasca ne treba tražiti samo u vanjskim čimbenicima i širem društveno-povijesnom kontekstu. Valja ih tražiti i u promjenama unutar hrvatskoga društva (poput demografskih, promjena kao što je, primjerice, starenje stanovništva), ali njihova elaboracija nije predmet ovoga rada.

Migracija, migracijske politike i stavovi prema imigrantima

Bitno obilježje suvremenih migracijskih tokova jest umnožavanje različitosti, odnosno sve su različitija obilježja zemalja podrijetla migranata, njihovo društveno, ekonomsko i kulturno podrijetlo, motivi njihova migriranja te obilježja zemalja njihova primitka. Osim toga, migracijska kretanja posljednjih su tridesetak godina većeg opsega nego u prijašnjim razdobljima. Stoga je većina zemalja primitka suočena s različitim tipovima migracija (usp. Audebert i Dorai, 2010; Castles i Miller, 2003; *Migrants and their descendants*, 2010; Sassen, 2006). Zemlje koje se susreću s povećanim priljevom imigranata svojim su migracijskim politikama uglavnom pratile opseg migracijskih tokova, ponekad sistematično i programski usmjereno, a ponekad donošenjem *ad hoc* mjera. *Ad hoc* mjere najčešće su se donosile kad su migracijska kretanja bila nagla i iznenadna, a određena zemlja na njih nije bila pripremljena (Geddes, 2003; Mármora, 1999). Unutar migracijskih politika uobičajilo se razlikovati *imigracijske* politike kojima se regulira ulazak, boravak, zapošljavanje, povratak i deportacija imigranata, od *integracijskih* kojima se uređuje način uključivanja imigranata u društvo primitka (Brochmann i Hammar, 1999; Geddes, 2003).

Budući da su društveni preduvjeti toga drugog aspekta migracijskih politika predmet bavljenja ovoga rada, važno je podsjetiti na gledište da integracijske politike europskih zemalja umnogome odražavaju njihovo razumijevanje nacije i važnosti nacionalnog identiteta (Triandafyllidou, 2001; Geddes, 2003; Favell, 2010). Odatle i proizlazi pojednostavljena i gruba podjela na *asimilacijske* i *pluralističke* politike. U okviru asimilacijskih politika se, barem kad je riječ o europskim zemljama, uspješna integracija imigranata uglavnom shvaća kao jednosmjernan proces u kojemu društvo primitka treba ostati relativno nepromijenjeno (Schmitter Heisler, 2008). Pluralističke se pak politike zalažu za izjednačavanje prava imigranata s pravima članova društva primitka, a imigrantske se skupine određuje kao nove etničke manjine kojima treba osigurati pravo na različitost (Castles, 1995; Kymlicka, 1995). Povijesno gledano, moglo bi se reći da su u drugoj polovini 20. stoljeća pluralističke politike, barem nominalno, zamijenile asimilacijske politike. Stvarno je pitanje koliko su one uistinu istisnule asimilacijski obrazac iz praktične primjene.

Naime, rezultati istraživanja (primjerice *European Social Survey /ESS/* i *Citizenship, Involvement, Democracy /CID/*) provedenih u većini europskih zemalja i u SAD-u pokazuju da su u većini zemalja (u njih 19 od 21

zemlje u kojoj je provedeno istraživanje) ispitanici skloniji ideji kulturne homogenosti, odnosno slažu se s tvrdnjom da je za zemlju bolje da gotovo svi njezini pripadnici dijele iste običaje i tradiciju (Citrin i Sides, 2008).³ Takvi stavovi utječu, posebno u europskim zemljama (nacionalnim državama), na to da se imigracija doživljava kao ugrožavajući faktor i prijetnja nacionalnom integritetu. Imigrantima se tako pripisuje subverzivna uloga jer se smatra da oni na svojevrsan način ugrožavaju najdublje zasade društvenog i političkog poretka (Sayad, 2010: 167). Stoga se imigrante, napose imigrantske zajednice, često negativno predstavlja i stereotipizira te ih se percipira kao kulturnu i ekonomsku prijetnju (Quillian, 1995; Citrin i dr., 1997; McLaren, 2003; Sniderman, Hagendoorn i Prior, 2004; Sides i Citrin, 2007).

Na negativne stavove prema imigrantima utječu mnogobrojni politički, društveni, ekonomski ili kulturni čimbenici, ali bi se među najpouzdanije pojedinačne prediktore antiimigracijskih stavova mogla svrstati percepcija imigracijske prijetnje (usp. Halperin, Canetti-Nisim i Pedahzur, 2007). Istraživanja percepcije te prijetnje uglavnom se odnose na *realni* aspekt prijetnje, odnosno na sukob oko resursa između imigranata i pripadnika društva primitka, te na *simbolički* (*kulturni*) koji je povezan s normama, simbolima i ostalim kulturnim obilježjima kojima pripadnici društva primitka mogu pridavati veću važnost nego osobnim interesima (McLaren, 2003; Sniderman, Hagendoorn i Prior, 2004; Kessler i Freeman, 2005; Canetti i dr., 2009). Pri tumačenju realnoga aspekta prijetnje *teorijom realističnog grupnog sukoba* (Sherif, 1967) polazi se od tvrdnje da stavovi i ponašanje prema nečlanovima skupine proizlaze iz unutargrupnih interesa. Ako pripadnici određene skupine osjećaju da ih nepripadnici njihove skupine ugrožavaju, mogu prema njima razviti negativne stavove. Tako, ako domaće stanovništvo u društvu primitka smatra da mu pripada ekskluzivno pravo na iskorištavanje resursa na koje pretendiraju i imigranti, može se očekivati da će neprijateljski reagirati prema imigrantima (Quillian, 1995; McLa-

³ Važnim se čini napomenuti da su najvišu razinu potpore homogenom društvu u istraživanju ESS pokazali ispitanici u istočnoeuropskim i južnoeuropskim zemljama (Češka, Poljska, Portugal i Grčka), dakle u zemljama s novijim imigracijskim iskustvom. Istraživanje koje je pak provedeno u SAD-u pokazuje da američki ispitanici pokazuju višu razinu otvorenosti prema kulturnim i religijskim različitostima, nego europski, bez obzira na to o kojoj je europskoj zemlji riječ. To se objašnjava dugom poviješću kulturne heterogenosti u SAD-u što je naposljetku urodilo i većom sklonošću da je se prihvatiti (Citrin i Sides, 2008: 34–37).

ren, 2003; Sniderman, Hagendoorn i Prior, 2004; Kessler i Freeman, 2005; Halperin, Canetti-Nisim i Pedahzur, 2007). Percepcija *realne* imigracijske prijetnje koja potječe od uvjeta na makroekonomskoj i mezoekonomskoj razini, može se odnositi i na mikrorazinu (Kessler i Freeman, 2005: 827). Kad je riječ o makrorazini i mezorazini, socioekonomske prilike mogu utjecati na osjećaj straha zbog »prijetnje« gubitka resursa, primjerice ako se povećao broj imigranata koji se natječu oko resursa i ako je gospodarska situacija u društvu nepovoljna.⁴ Percepcija prijetnje na mikrorazini može biti posljedica natjecanja pojedinaca imigranata i pripadnika domaćeg stanovništva oko društvenih položaja, pri čemu se pokazuje da su negativnim stavovima prema imigrantima sklonije osobe nižeg obrazovanja (Pal, 2004). Jednim je dijelom to uvjetovano time što su se one češće nego obrazovanije osobe prisiljene natjecati s imigrantima i oko slabije plaćenih i nepoželjnih poslova (Mayda, 2006). Spomenute bi se tendencije mogle tumačiti s pomoću *teorije ljudskog kapitala* (Rustenbach, 2010).

Kao što je već spomenuto, osjećaj *simboličke* (*kulturne*) prijetnje pojavljuje se kad pripadnici neke skupine (domaće stanovništvo društva primitka) svojoj kulturi pridaju veliku važnost, a one koji potječu izvan nje (imigrante) percipiraju kulturno drukčijima. Kessler i Freemam (2005) smatraju da su negativni stavovi prema kulturnoj različitosti imigranata snažnije ukorijenjeni u afektivnim ili kognitivnim predispozicijama domaćeg stanovništva, a manje u procjeni vlastitih interesa. Neprijateljstvo prema imigrantima često je kod pripadnika društva primitka povezano, navode, s idejom o superiornosti vlastite kulture. Percipirajući svoju kulturu superiornom u odnosu na imigrantsku, pripadnici društva primitka hijerarhiziraju kulture i tako utječu na procese društvenog isključivanja imigranata (Kastoryano, 2010).

Percepcija imigracijske prijetnje može dodatno pripomoći pri procjeni razine predrasuda prema imigrantima koja se, vrlo često, mjeri skalom društvene distance. Budući da osim kognitivnog dijela, predrasude imaju i svoj afektivni i konativni dio, čini se važnim, u kontekstu mogućega koncipiranja migracijske integracijske politike, upoznati razinu predrasuda prema imigrantima. Naime, ako predrasude promatramo kao proizvod percipiranih

⁴ Istraživanja u Europi potvrđuju povezanost veće koncentracije imigranata na nekom području s povećanjem antiimigrantskih predrasuda. Nadalje, predrasude prema manjinskim skupinama (imigrantima) povećavaju se u vrijeme recesije, jer je većinska skupina sklona okriviti »subordiniranu« skupinu za gospodarske probleme u društvu (Quillian, 1995).

razlika između pripadnika dviju skupina, tada one nužno utječu na njihov međusobni kontakt. Uspostavljanje kontakta pak pruža mogućnost da se ustanove sličnosti među skupinama, što može utjecati na smanjenje predrasuda (McLaren, 2003). Prema *hipotezi kontakta* (Allport, 1954), da bi kontakt između skupina polučio pozitivne učinke, tj. smanjio predrasude, treba zadovoljiti četiri ključna uvjeta: obje skupine moraju imati ravnopravan položaj u društvu, članovi obiju skupina moraju težiti zajedničkim ciljevima, potrebna je suradnja između skupina, a za sve je potrebna potpora vlasti, zakona, normi i sl. Međutim, autori poput Pettigrewa (1998) smatraju da ti uvjeti tek donekle pomažu u smanjenju predrasuda. Revidirajući Allportovu teoriju, Pettigrew (1998) dodaje *prijateljski odnos* kao ključan uvjet za smanjivanje predrasuda u situaciji kontakta, pri čemu činjenica da osobe sklone predrasudama izbjegavaju kontakte s pripadnicima drugih skupina dovodi ideju kontakta i smanjivanja predrasuda u slijepu ulicu. Posebnu smetnju uspostavi kontakta i njegovim pozitivnim učincima predstavljaju percepcija prijetnje i osjećaj zabrinutosti pripadnika pojedinih skupina (Stephan i Stephan, 1985), ali i oni su često, povratno, posljedica izostanka kontakta. Naime, »kontakt između skupina i njegovi učinci kumulativni su – živimo onako kako smo naučili« (Pettigrew, 1998: 78). Prema tome, budući da raspolaže sredstvima za poticanje (ne)uspostavljanja kontakta, država se sa svojim institucijama i propisima (Pettigrew, 1998) pokazuje kao čimbenik s velikom odgovornošću za kvalitetu tih kontakata. To je nezanemariva spoznaja koju valja imati na umu u društvu u kojem se očekuje sve veći priljev migranata. Pritom je podjednako važan i širi društveno-povijesni kontekst koji neizbježno utječe na razvoj toga društva i na njegove unutarnje specifičnosti.

Hrvatsko društvo, migracijski procesi i integracija migranata

Iako su migracijski tokovi zbog svoje naravi uvijek iskakali iz »nacionalnih tračnica«, nacionalne države pokušavale su ih regulirati svojim migracijskim politikama. Globalne promjene i nadnacionalni integracijski procesi mijenjaju obilježja tih tokova (usp. Sassen, 2006) pa stoga utječu i na promjene okvira migracijskih politika.⁵ Tako je, primjerice, pre-

⁵ Neizbježno utječući na društvene procese u (nacionalnim) državama, globalizacijski procesi (i eurointegracijski u europskim zemljama) potiču potrebu transformiranja tih država. To, između ostaloga, uključuje prepletanje interesa i utjecaja (nacionalnih) država i cijeloga niza međunarodnih institucija na procese koje je ranije, manje ili više, regulirala pojedina država.

strukturiranje gospodarstava i prilagođavanje potrebama globalnog tržišta u tranzicijskim srednjoistočnoeuropskim zemljama koje su 2004. godine postale članicama EU, izazvalo pojavu segmentiranog tržišta rada (Pailhé, 2003) što je, posljedično, utjecalo na migracijske tokove, odnosno na useljavanje određenih kategorija imigranata u te zemlje koje su svoje migracijske politike usklađivale sa smjernicama EU (usp. Wallace i Stola, 2001). Gospodarstva tih zemalja hrvala su se s viškovima radne snage i slabom ponudom poslova na tržištima rada, što je dovelo do rasta nezaposlenosti domaćeg stanovništva. To je pak potaknulo povećanu fluktuaciju i mobilnost radnika unutar poduzeća, zanimanja, sektora i regija čime su stvoreni novi prostori, tj. niše za radne migrante (Wallace, Chmuliar i Sidorenko, 1996; Kraler i Iglicka, 2002). Većina imigranata u te je zemlje došla iz susjednih, gospodarski još uvijek slabije razvijenih istočnoeuropskih ili jugoistočnoeuropskih zemalja te, iako u nešto manjoj mjeri, iz onih dalekoistočnih, iz zemalja čija tržišta rada nisu uspjela apsorbirati velik broj radno aktivnog stanovništva.

Imajući na umu spomenuta iskustva srednjoistočnoeuropskih zemalja (v. Laczko, 2002; Iglicka i Ziółek-Skrzypczak, 2010; Drbohlav, 2008; Wallace, 2002), za pretpostaviti je da će pristupanje Europskoj uniji utjecati na slične promjene u Hrvatskoj, tradicionalno emigracijskoj zemlji,⁶ tj. da će se postupno povećati imigracijski i tranzitni tokovi, a eventualno smanjiti emigracijski. Naime, sličan proces je na svojevrsan način već započeo. Tako od 2000. pa sve do 2008. Hrvatska bilježi pozitivan migracijski saldo (»Migracija stanovništva...«, 2010; usp. Tablicu 1), a imigranti su najvećim dijelom podrijetlom iz susjednih zemalja.⁷

Doduše, od 2009. migracijski je saldo ponovo negativan, što se pripisuje ponajprije negativnim trendovima u gospodarstvu (nepovoljnim prilikama na tržištu rada, visokoj stopi nezaposlenosti i niskoj stopi radne

⁶ Iako je riječ o poznatoj činjenici koju ne treba posebno argumentirati, valja spomenuti podatak da je migracijski saldo Hrvatske u 20. stoljeću iznosio –1.269.772 stanovnika, što odgovara udjelu od 30,3% stanovništva Hrvatske popisanog 2001. godine (Mišetić, 2008).

⁷ Nema pouzdanih podataka o imigrantima u Hrvatskoj. Jedan od izvora podataka jest broj izdanih poslovnih dozvola strancima. Poslovna dozvola uključuje pravo na boravak i dozvolu za rad, pa je također pokazatelj broja imigranata (iako uključuje i osobe koje pružaju usluge u ime inozemnog poslodavca). Prema tim podacima su, primjerice, 2006. godine u Hrvatskoj izdane 4543 radne dozvole. Većina njihovih nosilaca bila je s područja bivše Jugoslavije (67,64%) pri čemu njih više od pola iz Bosne i Hercegovine (prema »Strategija...«, 2007).

aktivnosti stanovništva⁸ te naglom padu BDP-a) koji su utjecali i na smanjenje kvota za zapošljavanje stranih radnika.⁹ Tako se, u razdoblju između 2008. i 2010. godine,¹⁰ kontinuirano povećava iseljavanje iz Hrvatske (indeks 131,67) i znatno smanjuje useljavanje (indeks 34,28) (v. Tablicu 1).¹¹

Tablica 1. Migracijski saldo u Hrvatskoj 2008–2010.

<i>Godina</i>	<i>Doseljeni iz inozemstva</i>	<i>Odseljeni u inozemstvo</i>	<i>Migracijski saldo</i>
2008.	14.541	7488	7053
2009.	8468	9940	-1472
2010.	4985	9860	-4875
2010/2008. (indeks)	34,28	131,67	

Prema: »Migracija stanovništva...«, 2011.

Međutim, što zbog globalnih i europskih integracijskih procesa koji uključuju i sve veću slobodu kretanja radne snage (Kapural, 2005), što zbog unutarnjih strukturnih obilježja hrvatskoga gospodarstva,¹² ipak se može očekivati nastavak (prekinutog) trenda povećane imigracije u Hrvatsku. To pokazuju i rezultati istraživanja o budućnosti mediteranskih zemalja kojima se predviđa promjenu hrvatskoga migracijskog obrasca, što bi Hrvatsku iz emigracijske zemlje postupno, u razdoblju između 2010. i 2030. pretvorilo u imigracijsku u kojoj bi 2030. srednja vrijednost migracijskoga salda iznosila otprilike +2,5‰ (Fargues i Salinari, 2011: 101). Pritom će na tu promjenu, smatraju Fargues i Salinari, barem u početku, više od

⁸ Nezaposlenošću su ponajviše zahvaćene žene i invalidi te mladi. Poseban problem jest dugotrajna nezaposlenost (Obadić, 2008b; *Siromaštvo, nezaposlenost i socijalna isključenost*, 2006), a specifičnost Hrvatske i »formalna zaposlenost« te »skrivena nezaposlenost« (Tomić-Koludrović i Petrić, 2007: 874).

⁹ Tako je, primjerice, 2009. odobrena kvota za novo zapošljavanje stranaca u Hrvatskoj iznosila 4267, a 2011. samo 566 radnih dozvola. U brodogradnji je 2009. bilo odobreno 1148, a u graditeljstvu 2518 radnih dozvola, za razliku od nijedne dozvole u brodogradnji i 4 u graditeljstvu 2011. godine. (Podaci o odobrenim godišnjim kvotama objavljuju se u *Narodnim novinama*.)

¹⁰ S namjerom da se istraživanje kontekstuiru u migracijske tokove u Hrvatskoj, iznose se podaci o migracijama za razdoblje neposredno prije, u vrijeme i nakon istraživanja.

¹¹ Smanjenom useljavanju stranaca vjerojatno je pridonio i Zakon o strancima iz 2008. kojim su postroženi uvjeti za odobravanje njihova boravka u Hrvatskoj.

¹² Obilježje je hrvatskoga tržišta rada, primjerice, visoka strukturna neusklađenost ponude i potražnje (Obadić, 2008a: 95–98; Obadić, 2008b: 97).

ekonomskih promjena (vezanih uz BDP po glavi stanovnika) utjecati demografski čimbenici (primjerice, prosječna dob i urbani rast).

Prilagođavanje društva tim promjenama pretpostavlja i oblikovanje migracijske politike. Uz očekivani utjecaj institucija EU na njezino oblikovanje, za koncipiranje državne migracijske strategije važno je znati kojim unutarnjim potencijalom raspolaže nastajuće društvo primitka. Pritom bi uz gospodarske uvjete trebalo imati na umu i potrebnu zaštitu ljudskih prava. Stoga je, uz pokazatelje poput stanja gospodarstva i demografskih kretanja za dobro pripremljenu normativnu osnovu i za buduću organizaciju i kvalitetu svakodnevnoga zajedničkog života domaćeg stanovništva i imigranata važno steći i uvid u stavove građana Hrvatske prema imigrantima. Budući da na oblikovanje (i preoblikovanje) stavova utječu različiti društveni čimbenici, valja podsjetiti na nekoliko bitnih obilježja društveno-povijesnog konteksta u kojem su 2009. godine ti stavovi ispitani i koja se čine relevantnima za odnos građana Hrvatske prema (potencijalnim) imigrantima:

1. *Gospodarska kriza*. Iako je u vrijeme istraživanja u javnosti još uvijek službeno nijekano postojanje gospodarske krize u Hrvatskoj, društvo je trpjelo učinke krize hrvatskoga gospodarstva na koje su se samo nastavili oni svjetske krize (v. Mihaljek, 2009: 243). Očitovali su se, primjerice, u visokoj stopi nezaposlenosti i niskoj stopi aktivnosti stanovništva, padu BDP-a te promjenama u strukturi siromašnih u Hrvatskoj.¹³ Valja podsjetiti na to da, iako dosadašnje iskustvo i istraživanja pokazuju da imigranti uglavnom ne ugrožavaju zaposlenost domaćega stanovništva (Solé, 2003; Cornelius i dr., 2004), ta činjenica ne umanjuje nužno njegov osjećaj ekonomske ugroženosti zbog (makar i samo mogućeg) dolaska imigranata, osobito u situacijama ekonomske krize.

2. *Specifičnosti tranzicijskoga procesa*. Tranzicija iz socijalističkog u kapitalistički društveni poredak započela je istodobno s državnim osamostaljenjem i u ratnim uvjetima koji su je učinili drukčijom u odnosu na tranzicije u drugim zemljama (usp. Tomić-Koludrović i Petrić, 2007). U Hrvatskoj je ona bila opterećena svim poteškoćama što obilježavaju taj proces i popraćena nizom specifičnih anomalija koje su produbile društvenu krizu (usp. Katunarić, 1996; Županov, 2002). Međutim, mnogobrojne tran-

¹³ Prema izvještaju Svjetske banke »kriza je imala bitan utjecaj na stopu siromaštva i na profil siromaštva. Pad zaposlenosti i pad realnih dohodaka uzrokovao je smanjenje dohotka i posljedično mnogi nezaposleni radnici gurnuti su u siromaštvo. 'Novi' siromašni pojedinac razlikuje se od 'starog' siromašnoga; naime, oni su bolje obrazovani, mlađi i ekonomski aktivni« (Hrvatska: socijalni utjecaj krize i jačanje otpornosti, 2010: 9).

zicijske probleme u javnom je životu na dulje vrijeme, dobrim dijelom, u drugi plan potisnula snažna etnonacionalna mobilizacija. Potencirana stvaranjem nacionalne države u ratnim uvjetima, etnonacionalna mobilizacija proizvela je »jak obrambeni nacionalizam i snažnu nacionalnu identifikaciju« (Sekulić, 2003: 155).¹⁴ Dominacija nacionalističke ideologije u društvu čija je preobrazba, kako pokazuje istraživanje sociokulturnih procesa u Hrvatskoj na prijelazu iz 20. u 21. stoljeće, »determinirana s političkim usmjerenjima građana« i čije makroekonomske modernizacijske procese »u najvećoj mjeri oblikuje, usmjerava i spontano kontrolira« politička logika (Karajić, 2000: 229), zasigurno utječe na stavove građana i za očekivati je da se manifestira i u stavovima prema makar (ili utoliko prije) i mogućim imigrantima. U tom smislu nije bez utjecaja ni rašireno shvaćanje, potvrđeno i istraživanjima, da je ideja nacionalne države i čuvanja nacionalnog identiteta čvrsto ukorijenjena i u migracijskim politikama zemalja s dugim imigracijskim stažom i razvijenim demokracijama, što se pak ogleda i u stavovima njihova stanovništva prema imigrantima (Citrin i Sides, 2008) unatoč tomu što je interkulturalizam postao svojevrsna službena kulturna politika u okviru EU. Naposljetku, ali ne manje važno za ovo istraživanje, valja imati na umu i činjenicu da se hrvatsko društvo u svome tranzicijskom razdoblju suočilo s velikim priljevom izbjeglica i prihvatom prognanika i tako, na svojevrsan način, steklo osebujno iskustvo društva primitka.

3. Naposljetku, za očekivati je da bi na (pre)oblikovanje stavova hrvatskih građana prema imigrantima mogle utjecati i zasade predtranzicijskih društveno-povijesnih procesa u Hrvatskoj. Naime, iako je tradicionalno bila emigracijska zemlja, zbog toga što je tijekom svoje povijesti bila dijelom višenacionalnih država (Austro-Ugarske Monarhije, Kraljevine Jugoslavije, socijalističke Jugoslavije) Hrvatska ima svojevrsno iskustvo zemlje primitka, a njezina je multietnička struktura upravo posljedica slobodnog kretanja i doseljavanja stanovništva iz drugih dijelova tih država. Unatoč tomu što je bila riječ o unutarnjim migracijama u okviru višenacionalnih država, upravo se nacionalna složenost tih država i složenost političkih odnosa između etnonacionalnih skupina u njihovu okviru mogu povezati s činjenicom da se u njima, pa tako i u Hrvatskoj kao njihovu sastavnome dijelu, oblikovao

¹⁴ Kolika je važnost procesa stvaranja države i uloge etničnosti kao specifičnosti tranzicije u postkomunističkim zemljama nastalim nakon raspada višenacionalnih država govori i to da Offe (2004) uvodi pojam trostruke tranzicije, a Kuzio (2001) predlaže da se uvede pojam četverostruke tranzicije upravo zato da bi se s pomoću spomenutih specifičnosti mogli potpunije tumačiti tranzicijski procesi.

svojevrсни protomultikulturalizam i znatno prije nego što su se pluralističke kulturne politike počele oblikovati u imigracijskim zemljama Zapadne Europe (v. Čačić-Kumpes, 2012). Reinterpretacija tako »prijedenoga puta« može predstavljati dvojak čimbenik prilikom oblikovanja i kasnije primjene migracijske politike, ovisno koji se aspekt toga iskustva istakne u prvi plan i koji se predznak pridoda njegovoj interpretaciji.

Ciljevi istraživanja

Prikladna i pravovremeno koncipirana suvremena migracijska politika imperativ je za izbjegavanje neugodnih iskustava kakva su imale i još uvijek imaju imigracijske zemlje suočene s »ljudskom dimenzijom« imigracijske stvarnosti koja je postupno iskristalizirala potrebu za razumijevanjem integracije kao dvosmjernoga procesa (v. npr. Penninx, 2007). Stoga je, između ostaloga, potrebno upoznati stavove i moguće predrasude domaćeg stanovništva prema stranim radnicima. Pritom valja imati na umu da te stavove oblikuju *realni* čimbenici povezani s ekonomskim interesima i natjecanjem oko resursa, *simbolički* povezani s kulturom, običajima i vrijednostima te *kontekstni* koji se odnose na društveno-povijesna obilježja društva.

Glavni cilj istraživanja da se pokuša utvrditi i opisati otvorenost/zatvorenost građana Hrvatske prema mogućem dolasku stranih radnika u Hrvatsku uključuje nekoliko posebnih ciljeva:

1. ispitati stavove hrvatskih građana prema stranim radnicima, njihovom mogućem ulasku na hrvatsko tržište rada i o njihovom mogućem utjecaju na kulturu i običaje;
2. odgovoriti na pitanje postoje li razlike među pojedinim sociodemografskim kategorijama stanovništva kad je riječ o sklonosti percepciji *realne* (*socioekonomske*), odnosno *simboličke* (*sociokulturne*) imigracijske prijetnje;
3. izmjeriti prosječnu društvenu distancu prema (mogućim) stranim radnicima i ustanoviti postoje li razlike u razini bliskosti na kojoj su pojedine sociodemografske kategorije ispitanika spremne uspostaviti odnos sa stranim radnicima;
4. odgovoriti na pitanje može li se samoprocijenjeni socioekonomski status i stupanj obrazovanja ispitanika, slično kao i u drugim istraživanjima u imigracijskim zemljama (v. npr. Halperin, Canetti-Nisim i Pedahzur, 2007), smatrati glavnim prediktorima odnosa prema stranim radnicima u hrvatskome društvu.

Uzorak, instrumenti i metode obrade podataka

Anketno ispitivanje provedeno je u razdoblju od lipnja do rujna 2009. na slučajnom reprezentativnom stratificiranom uzorku punoljetnih građana Hrvatske (N = 1300) u okviru šireg istraživanja o etničkim odnosima u Hrvatskoj. Uzorak je stratificiran na temelju popisa stanovništva iz 2001. godine prema općim obilježjima stanovništva (spolu, dobi, stupnju obrazovanja i etničkoj pripadnosti). U Tablici 2 prikazana je struktura ispitanika prema sociodemografskim obilježjima koja se analiziraju, prema spolu, dobi, obrazovanju, samoprocijenjenom socioekonomskom statusu te veličini mjesta stanovanja. U istraživanju je sudjelovao podjednak broj muškaraca (48%) i žena (52%), a najbrojnija je dobna skupina između 30 i 49 godina (prosječna dob svih ispitanika je 45 godina). Najveći broj ispitanika ima srednju školu (44,7%), a nešto manje su brojni ispitanici s osnovnom školom i niže (41%). Većina ispitanika procijenila je svoj socioekonomski status »ni boljim ni lošijim« od socioekonomskog statusa ostalih građana Hrvatske, u vrijeme istraživanja, a većina ih je živjela u gradovima i naseljima do 10.000 stanovnika.

Tablica 2. Struktura uzorka

		N	%
Spol	Muškarci	624	48,0
	Žene	676	52,0
Dob	Do 29 godina	257	19,8
	30–49 godina	434	33,4
	50–69 godina	271	20,8
	70 godina i više	203	15,6
Stupanj obrazovanja	Osnovna škola ili niže	533	41,0
	Srednja škola	581	44,7
	Viša škola ili više	156	12,0
Samoprocijenjeni socioekonomski status	Lošiji od većine drugih	225	17,3
	Ni bolji ni lošiji od većine drugih	812	62,5
	Bolji od većine drugih	238	18,3
Veličina mjesta stanovanja	Do 10.000 stanovnika	589	45,3
	Od 10.001 do 100.000	306	23,5
	Više od 100.000	251	19,3

Stoga što Hrvatska još uvijek nije imigracijska zemlja i što je prisutnost stranih radnika mala pa većina hrvatskih građana svoj odnos prema stranim radnicima ne može temeljiti na stvarnom iskustvu, primijenjena je prilagođena »kombinirana skala ekonomsko-kulturne prijetnje« (Watts, 1996), sastavljena od sedam tvrdnji, kako bi se identificirali njihovi stavovi prema mogućem ulasku imigranata na hrvatsko tržište rada i njihovom mogućem utjecaju na kulturu i vrijednosti hrvatskoga društva. Također, s pomoću prilagođene izvorne Bogardusove skale društvene distance (Bogardus, 1925) mjerila se prihvatljiva razina bliskosti prema stranim radnicima na koju su spremni ispitanici.

Dobiveni rezultati obrađeni su s pomoću računalnog programskog paketa SPSS (Statistical Package for the Social Sciences). Pri obradi podataka korištene su deskriptivne analize (analiza frekvencija i izračun mjera centralnih tendencija), univarijatne analize (t-test i analiza varijance) te multivarijatne analize (faktorska analiza i regresijska analiza).

Statistička značajnost razlika (na razini rizika od 5%) među skupinama testirana je odgovarajućim testovima multiple komparacije, i to Scheffeo-
vim testom u slučaju homogenih varijanci, odnosno Tamhaneovim T2 testom u slučaju nehomogenih varijanci.

Rezultati i rasprava

S pomoću sedam tvrdnji od kojih se sastojala prilagođena »kombinirana skala ekonomsko-kulturne prijetnje« (Watts, 1996) ispitanici su, izrazivši stupanj slaganja od »uopće se ne slažem« do »u potpunosti se slažem«, mogli pokazati stavovsku otvorenost ili zatvorenost prema mogućim kulturnim utjecajima stranih radnika na hrvatsko društvo i prema mogućnosti natjecanja između hrvatskih i stranih radnika na tržištu rada (v. Tablicu 3).

Tablica 3. Distribucije frekvencija stavova prema stranim radnicima

	Uopće se ne slažem	Ne slažem se	Niti se slažem, niti se ne slažem	Slažem se	U potpunosti se slažem	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
VI. Strani radnici moraju se prilagoditi vrijednostima našeg društva ako žele raditi u njemu.	3,8%	4,0%	16,4%	43,9%	32,0%	1287	3,96	1,01

	Uopće se ne slažem	Ne slažem se	Niti se slažem, niti se ne slažem	Slažem se	U potpunosti se slažem	N	M	SD
V2. Naša bi vlada trebala dopustiti uvoz strane (migrantske) radne snage.	31,9%	23,4%	25,2%	15,3%	4,1%	1263	2,38	1,20
V3. Radnici migranti bi opteretili već prezasićeno tržište radne snage u našoj zemlji.	4,3%	9,7%	26,7%	33,6%	25,7%	1286	3,67	1,10
V4. Radnici migranti se nikad neće prilagoditi vrijednostima našeg društva.	9,1%	27,9%	40,1%	15,5%	7,4%	1248	2,84	1,04
V5. U slučaju da migrantski i domaći radnik imaju jednake kvalifikacije, prednost treba uvijek dati domaćem radniku.	5,0%	11,2%	24,4%	30,7%	28,6%	1284	3,66	1,16
V6. Postoji opasnost da radnici migranti unište našu kulturu i običaje.	13,4%	34,3%	29,3%	16,2%	6,8%	1275	2,65	1,09
V7. Teško bih prihvatio/la da mi radnik migrant bude šef na poslu.	10,9%	28,9%	29,6%	15,6%	15,0%	1275	2,91	1,21

Distribucija frekvencija stavova prema stranim radnicima u Tablici 3, kad se uzmu u obzir postoci odgovora ispitanika na pojedine tvrdnje i prosječne vrijednosti, pokazuje da se većina ispitanika slaže s tvrdnjama da se strani radnici moraju prilagoditi vrijednostima hrvatskoga društva ako u njemu žele raditi (75,9%), da bi radnici imigranti opteretili već prezasićeno tržište radne snage (59,3%), da domaćem radniku uvijek treba dati prednost pri zapošljavanju ako ima jednake kvalifikacije kao i strani radnik (59,3%) te konačno da hrvatska vlada ne bi trebala dopustiti uvoz strane radne snage (55,3%). Takav rezultat predstavlja svojevrsni »ekskluzivistički« stav hrvatskih građana prema dolasku stranih radnika.¹⁵ Isključivost prema stranim radnicima prema *teoriji realističnog grupnog sukoba* (Sherif, 1967), čiji

¹⁵ Visoku razinu isključivosti prema imigrantima pokazali su hrvatski ispitanici i u anketi Europskog istraživanja vrijednosti (EVS) u odgovorima na slično, iako uže postavljenu tvrdnju »Pri velikoj nezaposlenosti poslodavci trebaju davati prednost pri zapošljavanju hrvatskim državljanima pred imigrantima«, kad su u visokom postotku odgovorili da se slažu s tom tvrdnjom: 1999. godine njih 88,5%, a 2005. nešto manje – 78,7%. K tomu, njih 53,5% 1999., a 40,1% 2005. smatralo je da vlada treba strogo odrediti broj stranaca koji mogu doći u zemlju, kad ih se pitalo što misle o ljudima koji dolaze iz manje razvijenih zemalja radi posla (v. Rimac, 2010: 447, 499).

se pristup najčešće koristi pri objašnjavanju međugrupnog sukoba (Sniderman, Hagendoorn i Prior, 2004: 45), temelji se na pretpostavci dominantne skupine (pripadnika društva primitka) da ona ima isključivo pravo na određene resurse. Ako bi i manjinska skupina (imigranti) polagala na njih »pravo«, dominantna bi skupina reagirala neprijateljstvom prema manjinskoj. Za očekivati je stoga da će u razdobljima gospodarske krize jačati neprijateljski stavovi prema imigraciji zbog sukoba oko resursa. Naime, razdoblja recesije koje prati nizak životni standard te visoka razina nezaposlenosti najčešći su prediktori negativnih stavova prema imigrantima i imigracijskim tokovima (Esses, Jackson i Armstrong, 1998). Takve stavove pojačava osjećaj nesigurnosti i neizvjesnosti u društvu, što može utjecati na zatvaranje društva i jačanje predrasuda prema imigrantskim skupinama. Budući da je u Hrvatskoj u vrijeme anketnog ispitivanja dio građana već bio suočen s učincima gospodarske krize na koju su upućivali gotovo svi makroekonomski pokazatelji (smanjena stopa BDP-a, povećanje stope nezaposlenosti, pad stopa uvoza i izvoza te pad ulaganja) opravdano je pretpostaviti da je percepcija ekonomske prijetnje barem djelomice utjecala na odgovore sudionika istraživanja.

Kad je riječ o kulturnim vrijednostima, dvotrećinski ultimativni zahtjev da se »strani radnici moraju... prilagoditi vrijednostima našeg društva« (samo 7,8% ispitanika ne slaže se s tom tvrdnjom) nije popraćen jasnim »predviđanjem« hoće li se radnici migranti prilagoditi vrijednostima hrvatskog društva. Ipak, iako relativna većina ispitanika (40,1%) niti se slaže niti se ne slaže s tvrdnjom da se »radnici migranti... nikad neće prilagoditi vrijednostima našeg društva«, više je onih koji se ne slažu (37%), nego onih koji se slažu (22,9%) s tom tvrdnjom. Dakle, manje je onih koji misle da se imigranti nikad neće prilagoditi vrijednostima hrvatskoga društva, kao što je manji i broj onih koji smatraju da »postoji opasnost da radnici migranti unište našu kulturu i običaje« (23%). Čini se da su nacionalna kultura i običaji, s jedne strane, shvaćeni vrlo statično i esencijalistički, da se poput etničkog identiteta shvaćaju kao nešto apriorno i »prirodno« (Armstrong, 1982) pa stoga nikakvi utjecaji »izvana« ne mogu ugroziti njihovu opstojnost i snagu. S druge strane, takvu mogućnost vjerojatno isključuju i uvjetovanjem zapošljavanja u hrvatskome društvu prilagođavanjem njegovim kulturnim vrijednostima (75,9%).

U daljnjem postupku, na sedam tvrdnji koje ispituju stavove prema imigrantskim radnicima primijenjena je faktorska analiza kojom su pod

komponentnim modelom uz varimax rotaciju i uz primjenu Guttman-Kaiserova kriterija za zaustavljanje ekstrakcije faktora dobivena dva faktora (F1: Sociokulturna prijetnja i isključivost i F2: Socioekonomska prijetnja i isključivost) koji zajedno tumače 55,42% varijance i čije varijable imaju visoku zasićenost (v. Tablicu 4).

Tablica 4. Stavovi prema stranim radnicima (rezultati faktorske analize)

<i>Varijable</i>	<i>Faktori</i>	<i>Varimax zasićenje</i>
	<i>F1: Sociokulturna prijetnja i isključivost</i>	
V7	Teško bih prihvatio/la da mi radnik migrant bude šef na poslu.	,814
V6	Postoji opasnost da radnici migranti unište našu kulturu i običaje.	,761
V4	Radnici migranti se nikad neće prilagoditi vrijednostima našeg društva.	,692
	<i>F2: Socioekonomska prijetnja i isključivost</i>	
V3	Radnici migranti bi opteretili već prezasićeno tržište radne snage u našoj zemlji.	,718
V2	Naša bi vlada trebala dopustiti uvoz strane (migrantske) radne snage.	–,717
V1	Strani radnici moraju se prilagoditi vrijednostima našeg društva ako žele raditi u njemu.	,628
V5	U slučaju da migrantski i domaći radnik imaju jednake kvalifikacije, prednost treba uvijek dati domaćem radniku.	,572

Prvi dobiveni faktor (*sociokulturna prijetnja i isključivost*) sastavljen je od triju varijabli kojima je zajednički nazivnik percepcija sociokulturne prijetnje i isključivost prema radnicima imigrantima. Homogena struktura te dimenzije stavova prema radnicima imigrantima obilježena je emocionalnim negativnim odnosom prema anticipiranim posljedicama kulturnih dodira s imigrantima i prema mogućnosti nižeg hijerarhijskog položaja u odnosu na imigrante. Sadržaj tog faktora usmjeren je na neprihvatanje različitosti i na nesumjerljivost kulture primitka i imigrantskih kultura te, implicitno, na potrebu zaštite domaće kulture. Radnik imigrant doživljava se kao stranac koji predstavlja prijetnju ustaljenim vrijednostima pa je poželjno da ima što manje utjecaja.

Homogenost drugog faktora (*socioekonomska prijetnja i isključivost*) obilježava percepcija stranih radnika kao ekonomske prijetnje domaćim

radnicima i kao smetnje («opteretili [bi] već prezasićeno tržište radne snage u našoj zemlji») čiji bi ulazak u zemlju trebalo spriječiti (vlada »[ne] bi ... trebala dopustiti uvoz strane /migrantske/ radne snage«), a konkurentnost ograničiti davanjem prednosti domaćim radnicima (i u slučaju jednakih kvalifikacija). Zahtjev za svojevrsnim »planiranim« ekonomskim isključivanjem stranih radnika podupire i stav da zapošljavanje onih koji su već ušli u zemlju i žele raditi treba uvjetovati kulturnom asimilacijom. S obzirom da je i u vrijeme istraživanja stopa nezaposlenosti u Hrvatskoj bila relativno visoka (i u porastu),¹⁶ logično je bilo za očekivati da sadržaj varijabli s najvećom zasićenošću bude povezan s prilično nepovoljnom situacijom na tržištu rada koje nije bilo u stanju apsorbirati viškove radne snage. Očito je, dakle, da se uz pitanje kulturne integracije imigranata nameće i pitanje njihove ekonomske integracije, tj. uključivanja imigranata na tržište rada. Takva pitanja posebno se nameću, kao što je i ranije napomenuto, u razdobljima gospodarskih kriza kad društvo primitka nastoji ograničiti pristup resursima, a imigranti najčešće u takvim okolnostima postaju meta diskriminacije i isključivanja (Quillian, 1995; Citrin i dr., 1997; Esses, Jackson i Armstrong, 1998).¹⁷

Nakon što je utvrđeno da ispitanici prosječno u velikoj mjeri pokazuju nesklonost prema, makar samo i mogućem, uključivanju stranih radnika u hrvatsko društvo, kako bi se utvrdilo postoje li statistički značajne razlike u prihvaćanju stavova koje opisuju jedan i drugi pojedinačni faktor s obzirom na neka sociodemografska obilježja ispitanika (spol, dob, stupanj obrazovanja, samoprocijenjeni socioekonomski status, veličina mjesta stanovanja), primijenjeni su t-test i analiza varijance. Dobivene statistički značajne razlike pokazuju da je faktor *sociokulturne prijetnje i isključivosti* objašnjen s četirima od pet, a faktor *socioekonomske prijetnje i isključivosti* s dvama od pet sociodemografskih obilježja (v. Tablicu 5).

¹⁶ Prosječan broj nezaposlenih 2009. bio je 263.174 ili 14,9% (*Statističke informacije 2011*, 2011: 22). Broj nezaposlenih raste pa tako prema podacima Hrvatskog zavoda za zapošljavanje početkom 2012. godine iznosi približno 340.000.

¹⁷ Najnegativniji stavovi prema imigrantima, primjerice u Kanadi i SAD-u, kako ističu Esses, Dovidio i Hodson (2002), bili su najizraženiji tijekom razdoblja gospodarske recesije, posebice od ranih do sredine devedesetih godina 20. stoljeća. U tom razdoblju nepovoljna društvena klima prema imigrantima došla je do izražaja kroz smanjenje financijske pomoći za socijalne programe namijenjene njihovoj integraciji.

Tablica 5. Sociodemografske karakteristike ispitanika i stavovi prema stranim radnicima

		N	<i>Faktor 1</i> (Sociokulturna prijetnja i isključivost)	<i>Faktor 2</i> (Socioekonomska prijetnja i isključivost)
Spol	Muškarci	551	,079	–,025
	Žene	614	–,071	,022
			t = 2,56 (df = 1163) p = 0,011	t = 2,55 (df = 1163) p = 0,421
Dob	Do 29 godina	257	–,317	–,099
	30–49 godina	434	,031	,089
	50–69 godina	271	–,090	–,184
	70 godina i više	203	,454	,183
			F = 24,875 (p = 0,000) 1 ≠ 2, 3, 4; 4 ≠ 2, 3	F = 7,451 (p = 0,000) 1 ≠ 4; 3 ≠ 2, 4
Stupanj obrazovanja	Osnovna škola ili niže	473	,206	–,002
	Srednja škola	523	–,099	,031
	Viša škola ili više	145	–,365	–,134
			F = 23,100 (p = 0,000) 1 ≠ 2, 3; 2 ≠ 3	F = 1,536 (p = 0,216)
Somprocijenjeni socioekonomski status	Lošiji od većine drugih	181	,168	,154
	Ni bolji ni lošiji od većine drugih	736	–,004	–,001
	Bolji od većine drugih	224	–,156	–,065
			F = 5,257 (p = 0,005) 1 ≠ 3	F = 2,544 (p = 0,079)
Veličina mjesta stanovanja	Do 10.000 stanovnika	589	–,013	–,019
	Od 10.001 do 100.000 stanovnika	306	,066	,121
	Više od 100.000 stanovnika	251	–,030	–,110
			F = 0,821 (p = 0,440)	F = 3,891 (p = 0,021) 2 ≠ 3

Pokazalo se da su stavovima koji opisuju *sociokulturnu prijetnju i isključivost* skloniji muškarci te ispitanici stari 70 i više godina, s nižim stupnjem obrazovanja (osnovnom školom i niže) i lošijega samoprocijenjenog socioekonomskog statusa.

Dobivene bi se rezultate moglo tumačiti posljedicom snažne nacionalne homogenizacije započete početkom devedesetih godina 20. stoljeća kad »religioznost i nacionalni ekskluzivizam postaju 'poželjni' oblici identitetnog političkog svrstavanja« (Sekulić, 2011: 53). Uz nacionalnu je homogenizaciju inherentno shvaćanje da je sve strano, ono što dolazi izvana, dakle i imigranti, subverzivan faktor koji prijeti narušavanju nacionalnog poretka, tj. postoji sklonost da se različitost etničkog podrijetla, kulture, religije i nekih drugih obilježja imigranata, stereotipizira i negativno percipira. Potvrđeni su nalazi sličnih istraživanja koja su pokazala da su tomu sklonije socijalno deprivirane skupine¹⁸ nego skupine s višim socioekonomskim statusom i višom razinom obrazovanja¹⁹ (Citrin i dr., 1997; Kessler i Freeman, 2005; Zapata-Barrero, 2009). Osim toga i prema *teoriji ljudskog kapitala* za očekivati je da viša razina obrazovanja reducira antiimigracijske stavove. Više obrazovanje s jedne strane pruža osnovu za šire poglede na svijet, veću otvorenost prema različitostima i smanjivanje predrasuda što umanjuje strah od nepoznatoga i drukčijeg, a s druge, budući da uglavnom omogućuje viši društveni status, smanjuje strah od natjecanja s imigrantima koji pretežno dolaze na hijerarhijski niže položaje u društvu (usp. Rustenbach, 2010).

Na drugom faktoru (*socioekonomska prijetnja i isključivost*) pronađene su statistički značajne razlike samo u odnosu na dob i veličinu mjesta stanovanja ispitanika. Drugim riječima, ispitanici bez obzira na svoja sociodemografska obilježja pokazuju visoku razinu pristajanja uz ovaj faktor, tj. percipiraju potencijalne strane radnike kao ekonomsku prijetnju kojoj se valja oduprijeti. Tomu su ipak više od drugih skloniji ispitanici koji žive u srednje velikim mjestima (od 10.001 do 100.000 stanovnika) koja obilježava slaba ekonomska vitalnost (usp. Čaldarović, 1999) te oni stariji od 70 godina, dakle umirovljenička populacija koja velikim svojim dijelom po svemu pripada u siromašniji dio stanovništva Hrvatske.²⁰ Umi-

¹⁸ U tu skupinu može se uključiti i dobar dio pripadnika starije populacije u Hrvatskoj čiji su pripadnici prosječno više od pripadnika drugih dobnih skupina pristali uz ovu dimenziju stavova.

¹⁹ Takav rezultat potkrepljuju i rezultati mjerenja društvene distance prema kojima je ona veća kod ispitanika nižeg obrazovanja i lošijega samoprocijenjenog socioekonomskog statusa.

²⁰ Dok je relativna stopa siromaštva za cjelokupno stanovništvo 2009. godine iznosila 18%, stopa siromaštva umirovljenika u vrijeme istraživanja iznosila je 24,3%, pri čemu su se siromašnima smatrali građani koji žive u kućanstvima s dohotkom nižim od »praga siromaštva« (Urban, 2011: 1).

rovljenici su izloženi dvostruko većem riziku siromaštva od prosječnoga (»Neumreženi...«, 2007: 10), a ugroženiji su oni u čijim domaćinstvima žive uzdržavani članovi. Nije beznačajan ni broj onih koji ovise o pomoći drugih članova obitelji (usp. Urban, 2011). Riječ je o populaciji koja je očekivano tradicionalnija i zatvorenija za promjene pa bi stoga mogla biti i sklonija moguću dolazak stranih radnika više nego drugi doživjeti kao ekonomsku prijetnju. Manje je pak bilo očekivano to što se nisu pokazale statistički značajne razlike između ispitanika prema samoprocijenjenom socioekonomskom statusu i stupnju obrazovanja (usp. npr. Halperin, Canetti-Nisim, Pedahzur, 2000). Dio razloga zasigurno leži u tome što se zbog ekonomske krize promijenila struktura osiromašenog i nezaposlenog stanovništva i proširio krug onih koji svoju egzistenciju smatraju ugroženom (v. *Hrvatska: socijalni utjecaj krize i jačanje otpornosti*, 2010).²¹ Osim toga, za očekivati je da je barem dio ispitanika percipirao kao stvarnu prijetnju moguće povećanje konkurencije na hrvatskome tržištu rada kojoj će ulaskom Hrvatske u Europsku uniju potencijalno biti izloženi.²²

Valja ipak podsjetiti da utvrđeni stavovi ispitanika o radnicima imigrantima u najvećoj mjeri nisu posljedica stvarnog iskustva nego više predodžbe mogućeg iskustva pa upućuju na ksenofobičnost i nespремnost za dvosmjernu integraciju (budućih) imigranata. Stoga smo te rezultate provjeravali i na skali društvene distance kojom se ispitala razina na kojoj su ispitanici spremni uspostaviti odnos sa stranim radnicima (v. Tablicu 6). Definirajući društvenu distancu, Park je ustvrdio da su je sociolozi konceptualizirali ne bi li izmjerili »stupnjeve razumijevanja i bliskosti koji općenito obilježavaju osobne i društvene odnose« (Park, 1924: 339), a da su predrasude spontana spremnost pojedinaca da tu distancu održavaju. Ispitanici su pokazali visoku razinu, da parafraziramo Parka, spremnosti održavanja društvene distance prema skupini s kojom, u najvećoj mjeri, još nisu imali ni priliku stupiti u kontakt.

²¹ Prema izvještaju Svjetske banke u 2008. godini »ukupno je otprilike polovina stanovništva izjavila da ima poteškoće u pokrivanju svojih potreba zaradenim dohotkom« (*Hrvatska: socijalni utjecaj krize i jačanje otpornosti*, 2010: 29).

²² To se može povezati s činjenicom da su rezultati istraživanja Eurobarometra provedenoga u proljeće 2009. pokazali porast negativnog gledanja na EU u Hrvatskoj te da su ispitanici, primjerice, ocjenjujući učinkovitost EU najlošije ocijenili njezinu učinkovitost u suzbijanju nezaposlenosti (*Eurobarometar 71*, 2009).

Tablica 6. Društvena distanca prema stranim radnicima (distribucija frekvencija)

<i>Stupnjevi distance</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Bračni odnos	110	9,0
Osobni prijatelj	250	20,5
Neposredni susjed	83	6,8
Suradnik na poslu	162	13,3
Stanovnik u mojoj zemlji	139	11,4
Posjetitelj u mojoj zemlji	306	25,1
Izbaciti iz moje zemlje	170	13,9
Ukupno	1220	100,0

$M = 4,29$; $SD = 2,00$

Nakon što je utvrđena visoka prosječna društvena distanca prema stranim radnicima ($M = 4,29$) koja govori da u prosjeku najprisniji odnos koji su ispitanici s njima spremni imati jest suradnik na poslu, nastojalo se utvrditi postoji li statistički značajna razlika u izraženoj društvenoj distanci prema stranim radnicima s obzirom na odabrana sociodemografska obilježja (spol, dob, stupanj obrazovanja, samoprocijenjeni socioekonomski status i veličinu mjesta stanovanja). Rezultati t-testa i analize varijance prikazani u Tablici 7 govore da ona postoji s obzirom na sva odabrana sociodemografska obilježja ispitanika. Pokazalo se da žene te ispitanici od 30 i više godina starosti, s nižim stupnjem obrazovanja, lošijega samoprocijenjenog socioekonomskog statusa i oni iz manjih mjesta pokazuju veću prosječnu društvenu distancu od ostalih ispitanika.

Tablica 7. Sociodemografske karakteristike ispitanika i društvena distanca prema stranim radnicima

		<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Razlike</i>
Spol	Muškarci	588	4,08	2,11	$t = -3,40$ ($df = 1175,07$) $p = 0,001$
	Žene	632	4,47	1,87	
Dob	Do 29 godina	264	3,41	2,00	$F = 31,111$ $p = 0,000$ $1 \neq 2, 3, 4$
	30 – 49 godina	448	4,56	1,92	
	50 – 69 godina	302	4,47	1,78	
	70 godina i više	207	4,54	2,14	
Stupanj obrazovanja	Osnovna škola ili niže	512	4,41	2,01	$F = 6,298$ $p = 0,002$ $3 \neq 1, 2$
	Srednja škola	539	4,26	1,98	
	Viša škola ili više	145	3,75	1,94	

		<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Razlike</i>
Somoprocijenjeni socioekonomski status	Lošiji od većine drugih	213	4,75	2,05	F = 16,410 p = 0,000 1 ≠ 2, 3; 2 ≠ 3
	Ni bolji ni lošije od većine drugih	750	4,30	1,96	
	Bolji od većine drugih	231	3,69	1,97	
Veličina mjesta stanovanja	Do 10.000 stanovnika	644	4,45	1,98	F = 5,451 p = 0,004 1 ≠ 3
	Od 10.001 do 100.000 stanovnika	307	4,27	2,09	
	Više od 100.000 stanovnika	248	3,96	1,89	

Predočeni rezultati dobiveni istraživanjem društvene distance očekivani su. To se može potkrijepiti rezultatima sličnih istraživanja koja obično pokazuju da mlađe osobe, muškarci, osobe boljeg samoprocijenjenog socioekonomskog statusa i s višim stupnjem obrazovanja pokazuju nižu razinu društvene distance (usp. Pal, 2004; Sniderman, Hagendoorn i Prior, 2004). Doduše, rezultati istraživanja predrasuda na individualnoj razini u koja su uključene spomenute sociodemografske varijable ponekad mogu i zbunjivati svojom nekonzistentnošću (Quillian, 1995; Pal, 2004), ali te se varijable čine, smatra Pal (2004), razumnim polazištem ako se dobivene rezultate poveže s društveno-povijesnim kontekstom.

Visoka prosječna društvena distanca prema stranim radnicima potvrdila je ksenofobičnost dobivenu na »kombiniranoj skali ekonomsko-kulturne prijatnje« i svojevrstu nesprijetnost ispitanika da prihvate očekivani dolazak stranih radnika u Hrvatsku. Odgovori ispitanika su konzistentni i kad se uzmu u obzir promatrane sociodemografske varijable. Izuzetak je da muškarci u većoj mjeri nego ispitanice percipiraju strane radnike kao sociokulturnu prijatnju, a ispitanice pokazuju statistički značajno nešto veću društvenu distancu prema stranim radnicima. Objašnjenje za takav rezultat svakako treba tražiti u činjenici da je riječ o dvama instrumentima koji mjere ipak različite stavove. Unatoč svojevrstoj srodnosti stavova okupljenih oko faktora *sociokulturne prijatnje i isključivosti* i skale društvene distance, društvena se distanca ponajprije povezuje s predrasudama. Ako snažnu afektivnu dimenziju predrasuda povežemo s nešto izraženijom nesklonošću ženske populacije prema promjenama i prihvaćanju liberalnijih stavova utvrđenima rezultatima nekih istraživanja u zemljama srednjoistočne Europe (usp. Masey, Hahn i Sekulić, 1995), možda dijelom možemo objasniti pokazanu razliku.

Ipak, unatoč toj razlici, valja reći da je svojevrsna konzistentnost u odgovorima ispitanika potvrđena i provedenom regresijskom analizom. Kad se kao kriterijska varijabla uzme skala društvene distance prema stranim radnicima, a kao prediktorske varijable faktori *sociokulturne prijetnje i isključivosti* te *socioekonomske prijetnje i isključivosti*, pokazuje se da regresijski model tumači 22% varijance kriterijske varijable. Iz Tablice 8 može se vidjeti da faktor *sociokulturne prijetnje i isključivosti* ima (očekivano) bolje prediktivne karakteristike u određivanju društvene distance prema stranim radnicima ($\beta = 0,444$) od faktora *socioekonomske prijetnje i isključivosti* ($\beta = 0,141$). No ipak, oba su faktora statistički značajno povezana s društvenom distancom prema stranim radnicima pa se može zaključiti da ispitanici koji su skloniji stavovima koje opisuju i jedan i drugi faktor izražavaju veću društvenu distancu prema stranim radnicima.

Tablica 8. Društvena distanca prema stranim radnicima s obzirom na faktore *sociokulturne prijetnje i isključivosti* i *socioekonomske prijetnje i isključivosti*

<i>Prediktori</i>	<i>Nestandardizirani koeficijenti</i>		<i>Standardizirani koeficijenti</i>	<i>p</i>
	B	SE	β	
(Konstanta)	4,206	,053		,000
<i>Faktor 1</i> Sociokulturna prijetnja i isključivost	,875	,053	,444	,000
<i>Faktor 2</i> Socioekonomska prijetnja i isključivost	,279	,053	,141	,000

R = 0,46; R² = 0,22

Zaključak

Istraživanje je bilo potaknuto pretpostavkom da će doći do promjene migracijskog obrasca što bi, između ostaloga, trebalo dovesti do većeg priljeva stranih radnika u Hrvatsku te nametnuti pitanje njihove integracije u hrvatsko društvo. Budući da se integracija razumije kao višeslojan dvosmjerni proces između imigranata i društva primitka (v. npr. Penninx, 2007) o kojem se, pokazuje dosadašnje iskustvo, promišljalo u okvirima migracijskih politika tek nakon što su se imigracijske zemlje suočile s »ljudskom dimenzijom« imigracijske stvarnosti i stoga ih provodile kurativno, ovo se istraživanje usmjerilo

na dijagnosticiranje spremnosti hrvatskoga stanovništva na mogući dolazak stranih radnika i njihovu integraciju. Gotovo nedvosmisleni odgovor na to temeljno istraživačko pitanje jest da su svojim odgovorima sudionici istraživanja prosječno izrazili visoku razinu ksenofobičnosti, što govori o njihovoj nespremnosti da prihvate dolazak stranih radnika i da se ta nespremnost ne može pripisati samo strahu od konkurencije na tržištu rada, nego značajno i zatvorenosti prema kulturnoj različitosti. Pokazalo se da većina ispitanika u velikoj mjeri, bez obzira na većinu sociodemografskih obilježja s kojima se uobičajeno povezuje percepcija ekonomske ugroženosti zbog prisutnosti imigranata, prihvaća stavove koje opisuje faktor nazvan *socioekonomska prijetnja i isključivost*, tj. da strane radnike smatra prijetnjom koja domaće stanovništvo može ugroziti na tržištu rada. Oni pristaju uz tvrdnje kojima se poželjnim smatra ograničavanje ulaska stranih radnika na tržište rada određujući se pritom za ograničavanje ulaska imigranata u zemlju, za davanje prednosti domaćem stanovništvu pri zapošljavanju te uvjetovanje prava na rad zahtjevom za prilagođavanjem vrijednostima hrvatskoga društva. K tomu, pristajanje uz tvrdnje unutar faktora nazvanog *sociokulturna prijetnja i isključivost*, očekivano se pokazalo osobito izraženim kod ispitanika koji bi se prema svojim sociodemografskim obilježjima mogli svrstati u skupinu potencijalno socijalno depriviranih osoba (osobe starije od 70 godina, s nižim stupnjem obrazovanja i lošijega samoprocijenjenog socioekonomskog statusa). Te su skupine inače spremnije prisutnost imigranata smatrati opasnošću za svoju kulturu i običaje i teško se mire s mogućnošću da se na poslu nađu u nižem položaju u odnosu na imigrante. Kad se tim rezultatima pridruži i visoka prosječna društvena distanca prema stranim radnicima ($M = 4,29$), može se zaključiti da osim otpora prema dolasku radne snage, koji barem dijelom može biti posljedica percepcije realne prijetnje i straha od konkurencije, postoji i snažan, predrasudama obilježen, ali ne manje stvaran otpor prema kulturno različitim stranim radnicima. Iz toga proizlazi i zaključak da većina ispitanika pred migracijsku politiku postavlja asimilacijski imperativ, odnosno da moguću integraciju imigranata u hrvatsko društvo vidi kao jednosmjernan proces u kojemu imigranti trebaju zanemariti svoju kulturnu različitost i »utopiti« se u većinsko društvo (Lee, 2009), a ne kao dvosmjernan u kojemu se putem interakcije imigranata i društva primitka prihvaćaju i razmjenjuju različiti kulturni sadržaji i poštuju različitost (Goodman, 2010).

S jedne strane, potvrdilo se da se neke sociodemografske varijable, slično kao i u drugim istraživanjima pokazuju kao prediktori stavova prema

imigrantima i društvene distance prema njima (npr. istraživanja McLaren, 2003; Sniderman, Hagendoorn i Prior, 2004; Kessler i Freeman, 2005; Halperin, Canetti-Nisim i Pedahzur, 2007; Canetti i dr., 2009) pa slijedi da će otpor prema dolasku stranih radnika u hrvatsko društvo biti prosječno veći među zagovornicima homogenog društva, onima s nižim socioekonomskim statusom, slabije obrazovanima i starijim osobama. Usto, snažno izražena spontana spremnost na distancu prema tek potencijalnim imigrantima potiče na to da se razlozi tako izraženih predrasuda i posljedično nesklonosti liberalnijim imigracijskim politikama potraže u širem društvenom kontekstu, odnosno u učincima nacionalnohomogenizacijskih procesa i društvenih posljedica rata devedesetih godina 20. stoljeća očitovanima u insuficijentnosti hrvatske politike prema različitosti, odnosno u izostanku primjerenih društvenih promjena kojima bi se mogle stvoriti pretpostavke gospodarski naprednijeg i kulturnoj različitosti otvorenijeg društva. Otud i zaključak da će, ako se prihvati shvaćanje integracije imigranata kao dvosmjernoga procesa u kojem postoji obostrana otvorenost prema promjenama, uz institucionalnu i normativnu pripremljenost za mogući dolazak stranih radnika, biti potrebno i temeljito društveno djelovanje usmjereno na zahtjevan zadatak smanjivanja predrasuda i povećanje osjetljivosti domaćega stanovništva za sudjelovanje u tome procesu.

LITERATURA

- Allport, Gordon W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Cambridge, Mass.: Addison-Wesley.
- Armstrong, John A. (1982). *Nations before Nationalism*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Audebert, Cédric i Mohamed Kamel Doraï (ur.) (2010). *Migration in a Globalised World: New Research Issues and Prospects*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bogardus, Emory S. (1925). »Measuring Social Distances«, *Journal of Applied Sociology*, 9: 299–308.
- Brochmann, Grete i Hammar, Tomas (ur.) (1999). *Mechanisms of Immigration Control: A Comparative Analysis of European Regulation Policies*. Oxford: Berg.
- Brubaker, William Rogers (2010). »Introduction to immigration and the politics of citizenship in Europe and North America«, u: Marco Martiniello and Jan Rath (ur.). *Selected Studies in International Migration and Immigrant Incorporation*. Amsterdam: Amsterdam University Press, str. 215–235.
- Canetti, Daphna, Halperin, Eran, Hobfoll, Stevan E., Shapira, Oren i Hirsch-Hoefler, Sivan (2009). »Authoritarianism, perceived threat and exclusionism on

- the eve of the Disengagement: Evidence from Gaza», *International Journal of Intercultural Relations*, 33 (6): 463–474. doi:10.1016/j.ijintrel.2008.12.007
- Castles, Stephen (1995). »How nation-states respond to immigration and ethnic diversity«, *New Community*, 21 (3): 293–308. doi:10.1080/1369183X.1995.9976493
- Castles, Stephen i Miller, Mark J. (2003). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. 3rd ed. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Citrin, Jack, Green, Donald P., Muste, Christopher i Wong, Cara (1997). »Public Opinion toward Immigration Reform: The Role of Economic Motivations«, *The Journal of Politics*, 59 (3): 858–881. doi:10.2307/2998640
- Citrin, Jack i Sides, John (2008). »Immigration and the Imagined Community in Europe and the United States«, *Political Studies*, 56 (1): 33–56. doi:10.1111/j.1467-9248.2007.00716.x
- Cornelius, Wayne A., Tsuda, Takeyuki, Martin, Philip L. i Hollifield, James F. (ur.) (2004). *Controlling Immigration: A Global Perspective*. 2nd ed. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Čačić-Kumpes, Jadranka (2004). »Politike reguliranja kulturne i etničke različitosti: o pojmovima i njihovoj upotrebi«, *Migracijske i etničke teme*, 20 (2-3): 143–159.
- Čačić-Kumpes, Jadranka (2012). »Social Change and Minority Education: A Sociological and Social Historical View on Minority Education in Croatia«, u: Zvi Bekerman i Thomas Geisen (ur.). *International Handbook of Migration, Minorities and Education: Understanding Cultural and Social Differences in Processes of Learning*. New York: Springer, str. 249–264. doi:10.1007/978-94-007-1466-3_17
- Čaldarović, Ognjen (1999) »Razvojni ciljevi i naslijeđena razvojna ograničenja hrvatskih srednjih gradova«, *Društvena istraživanja*, 8 (1): 71–86.
- Drbohlav, Dušan (2008). »International Migration Patterns in the New EU Member States«, u: Wolfgang Lutz, Rudolf Richter i Chris Wilson (ur.). *The New Generations of Europeans: Demography and Families in the Enlarged European Union*. London i Sterling, VA: Earthscan, str. 223–245.
- Esses, Victoria M., Dovidio, John, F. and Hodson, Gordon (2002). »Public Attitudes toward Immigration in the United States and Canada in Response to the September 11, 2001 'Attack on America'«, *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 2 (1): 69–85. doi:10.1111/j.1530-2415.2002.00028.x
- Esses, Victoria M., Jackson, Lynne M. i Armstrong, Tamara L. (1998). »Inter-group competition and attitudes toward immigrants and immigration: an instrumental model of group conflict«, *Journal of Social Issues*, 54 (4): 699–724. doi:10.1111/j.1540-4560.1998.tb01244.x
- Eurobarometar 71. Javnomnijenje o Europskoj uniji: Proljeće 2009. Nacionalni izvještaj. Hrvatska.* (2009). Europska komisija. http://www.delhrv.ec.europa.eu/files/file/CROATIA_EB71_NATIONAL_REPORT_VALIDATED.pdf.
- Fargues, Philippe i Salinari, Giambattista (2011). »Migratory flows and demographic transition: Long term evolution and future scenarios«, u: Cécile Jolly [ur.]. *Tomorrow, the Mediterranean: Scenarios and projections for 2030*.

- Growth – employment – migration – energy – agriculture*. [Paris]: IPAMED, str. 69–108.
- Favell, Adrian (2001). *Philosophies of Integration: Immigration and the Idea of Citizenship in France and Britain*. 2nd ed. Basingstoke: Palgrave.
- Favell, Adrian (2010). »Integration and nations: the nation-state and research on immigrants in Western Europe«, u: Marco Martiniello i Jan Rath (ur.). *Selected Studies in International Migration and Immigrant Incorporation*. Amsterdam: Amsterdam University Press, str. 371–404.
- Geddes, Andrew (2003). *The Politics of Migration and Immigration in Europe*. London: Sage.
- Goodman, Sara Wallace (2010). »Integration Requirements for Integration's Sake? Identifying, Categorising and Comparing Civic Integration Policies«, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36 (5): 753–772. doi:10.1080/13691831003764300
- Halperin, Eran, Canetti-Nisim, Daphna and Pedahzur, Ami (2007). »Threatened by the uncontrollable: Psychological and socio-economic antecedents of social distance towards labor migrants in Israel«, *International Journal of Intercultural Relations*, 31 (4): 459–478. doi:10.1016/j.ijintrel.2007.01.003
- Hrvatska: socijalni utjecaj krize i jačanje otpornosti. Glavno izvješće* (2010). Zagreb i Washington: Grupa Svjetska banka i UNDP. http://siteresources.worldbank.org/CROATIAEXTN/Resources/301244-1277748624120/report_full_croatian.pdf.
- Iglicka, Krystyna i Ziótek-Skrzypczak, Magdalena (2010). »EU Membership Highlights Poland's Migration Challenges«, Washington, Migration Information Source (Migration Policy Institute), <http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=800>.
- Kapural, Mirta (2005). »Sloboda kretanja radnika u proširenoj Europskoj uniji i njezin utjecaj na Hrvatsku«, u: Katarina Ott (ur.). *Pridruživanje Hrvatske Europskoj uniji, 3: Ususret izazovima pregovora*. Zagreb: Institut za javne financije i Zaklada Friedrich Ebert, str. 83–105.
- Karajić, Nenad (2000). *Politička modernizacija: prilozi sociologiji hrvatskoga društva*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo i Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Kastoryano, Riva (2010). »Codes of Otherness«, *Social Research*, 77 (1): 79–100.
- Katunarić, Vjeran (1996). »'Zvezdano nebo': promjene i determinizam gornjeg stratuma«, *Revija za sociologiju*, 27 (3-4): 153–167.
- Kessler, Alan E. i Freeman, Gary P. (2005). »Public Opinion in the EU on Immigration from Outside the Community«, *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 43 (4): 825–850. doi:10.1111/j.1468-5965.2005.00598.x
- Kraler, Albert i Iglicka, Krystyna (2002). »Labour Migration in Central and Eastern European Countries (CEECs)«, u: Frank Laczko, Irene Stacher i Amanda Klekowski von Koppenfels (ur.). *New Challenges for Migration Policy in Central and Eastern Europe*. The Hague: T.M.C. Asser Press, str. 27–58.
- Kuzio, Taras (2001). »Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple?«, *Politics*, 21 (3): 168–177. doi:10.1111/1467-9256.00148
- Kymlicka, Will (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon Press.

- Laczko, Frank (2002). »Introduction«, u: Frank Laczko, Irene Stacher i Amanda Klekowski von Koppenfels (ur.). *New Challenges for Migration Policy in Central and Eastern Europe*. The Hague: T.M.C. Asser Press, str. 1–9.
- Lee, Chris (2009). »Sociological Theories of Immigration: Pathways to Integration for U.S. Immigrants«, *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 19 (6): 730–744. doi:10.1080/10911350902910906
- Mármora, Lelio (1999). *International Migration Policies and Programmes*. [Geneva]: United Nations.
- Massey, Garth, Hahn, Karen, i Sekulić, Duško (1995). »Women, Men, and the 'Second Shift' in Socialist Yugoslavia«, *Gender and Society*, 9 (3): 359–379. doi:10.2307/190060
- Mayda, Anna Maria (2006). »Who Is Against Immigration? A Cross-Country Investigation of Individual Attitudes toward Immigrants«, *The Review of Economics and Statistics*, 88 (3): 510–530. doi:10.1162/rest.88.3.510
- McLaren, Lauren M. (2003). »Anti-Immigrant Prejudice in Europe: Contact, Threat Perception, and Preferences for the Exclusion of Migrants«, *Social Forces*, 81 (3): 909–936. doi:10.1353/sof.2003.0038
- »Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2010. / Migration of Population of Republic of Croatia, 2010« (2011), Priopćenje / First Release, 7.1.2, Zagreb, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2011/07-01-02_01_2011.htm.
- Migrants and their descendants – Guide to policies for the well-being of all in pluralist societies* (2010). Strasbourg: Council of Europe.
- Mihaljek, Dubravko (2009). »Globalna financijska kriza i fiskalna politika u Središnjoj i Istočnoj Europi: hrvatska proračunska odiseja u 2009. godini«, *Financijska teorija i praksa*, 33 (3): 241–276.
- Mišetić, Roko (2008). »Aktualno demografsko stanje i projekcije stanovništva Republike Hrvatske do 2050. godine«, u: *Međunarodna konferencija Useljenička politika u funkciji razvoja hrvatskoga gospodarstva, Zagreb, 19. i 20. lipnja 2008. [Zbornik radova]*. Zagreb: Hrvatska gospodarska komora, str. 75–84.
- »Neumreženi: lica socijalne isključenosti (Sažetak UNDP-ovog Izvješća o društvenom razvoju za Hrvatsku, 2006)« (2007), *Development & Transition*, 2: 2–12, http://www.undp.hr/upload/file/150/75425/FILENAME/Development_and_transition_web_hr.pdf.
- Obadić, Alka (2008a). »Ocjena stanja hrvatskog tržišta rada i njegova mobilnost«, u: *Međunarodna konferencija Useljenička politika u funkciji razvoja hrvatskoga gospodarstva, Zagreb, 19. i 20. lipnja 2008. [Zbornik radova]*. Zagreb: Hrvatska gospodarska komora, str. 97–110.
- Obadić, Alka (2008b). »Kretanje hrvatske ponude rada i njen utjecaj na migracijske tijekove«, *Migracijske i etničke teme*, 24 (1-2): 91–108.
- Offe, Claus (2004). »Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe«, *Social Research*, 71 (3): 501–528.
- Pailhé, Ariane (2003). »Labour Market Segmentation in Central Europe during the First Years of Transition«, *Labour*, 17 (1): 127–152. doi:10.1111/1467-9914.00225

- Pal, Timea (2004). »The Dichotomy of the Romanian Society: Social Distance Between Ethnic Romanians and Hungarians in Romania«, *Discourse of Sociological Practice*, 6 (1): 93–106.
- Park, Robert Ezra (1924). »The Concept of Social Distance as Applied to the Study of Racial Attitudes and Racial Relations«, *Journal of Applied Sociology*, 8: 339–344.
- Penninx, Rinus (2007). »Integration Processes of Migrants: Research Findings and Policy Challenges«, *Migracijske i etničke teme*, 23 (1-2): 7–32.
- Pettigrew, Thomas F. (1998). »Intergroup Contact Theory«, *Annual Review of Psychology*, 49: 65–85. doi:10.1146/annurev.psych.49.1.65
- Portes, Alejandro i Rumbaut, Rubén G. (2006). *Immigrant America: A Portrait*. 3rd ed. Berkeley: University of California Press.
- Quillian, Lincoln (1995). »Prejudice as a Response to Perceived Group Threat: Population Composition and Anti-Immigrant and Racial Prejudice in Europe«, *American Sociological Review*, 60 (4): 586–611. doi:10.2307/2096296
- Rimac, Ivan (2010). »Komparativni pregled odgovora na pitanja u anketi Europskog istraživanja vrednota 1999. i 2008.«, *Bogoslovska smotra*, 80 (2): 425–525.
- Rustenbach, Elisa (2010). »Sources of Negative Attitudes toward Immigrants in Europe: A Multi-Level Analysis«, *International Migration Review*, 44 (1): 53–77. doi:10.1111/j.1747-7379.2009.00798.x
- Sassen, Saskia (2006). »Situating migration in the context of global transformations: what kind of European governance do we need?«, in: *Achieving social cohesion in a multicultural Europe – Concepts, situation and developments*. Strasbourg: Council of Europe, pp. 41–60.
- Sayad, Abdelmalek (2010). »Immigration and 'state thought'«, u: Marco Martinello i Jan Rath (ur.). *Selected Studies in International Migration and Immigrant Incorporation*. Amsterdam: Amsterdam University Press, str. 165–180.
- Schmitter Heisler, Barbara (2008). »From Assimilation to Segmented Assimilation, from the American Experience to the Global Arena«, u: Caroline B. Brettell i James F. Hollifield (ur.). *Migration Theory: Talking across Disciplines*. 2nd ed. New York: Routledge, str. 83–111.
- Sekulić, Duško (2003). »Građanski i etnički identitet: Slučaj Hrvatske«, *Politička misao*, 40 (2): 140–166.
- Sekulić, Duško (2011). »Vrijednosno-ideološke orijentacije kao predznak i posljedica društvenih promjena«, *Politička misao*, 48 (3): 35–64.
- Sherif, Muzafer (1967). *Group Conflict and Co-operation: Their Social Psychology*. London: Routledge & K. Paul.
- Sides, John and Citrin, Jack (2007) »European Opinion About Immigration: The Role of Identities, Interests and Information«, *British Journal of Political Science*, 37 (3): 477–504. doi:10.1017/S0007123407000257
- Siromaštvo, nezaposlenost i socijalna isključenost* (2006). Zagreb: Program Ujedinjenih naroda za razvoj.
- Sniderman, Paul M., Hagendoorn, Louk i Prior, Markus (2004). »Predisposing Factors and Situational Triggers: Exclusionary Reactions to Immigrant Minorities«, *American Political Science Review*, 98 (1): 35–49. doi:10.1017/S000305540400098X

- Solé, Carlota i Parella, Sonia (2003). »The labour market and racial discrimination in Spain«, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29 (1): 121–140. doi:10.1080/1369183032000076759
- Stephan, Walter G. i Stephan, Cookie White (1985). »Intergroup Anxiety«, *Journal of Social Issues*, 41 (3): 157–175. doi:10.1111/j.1540-4560.1985.tb01134.x
- Statističke informacije 2011 / *Statistical information 2011* (2011). Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/StatInfo/pdf/StatInfo2011.pdf.
- »Strategija migracijske politike Republike Hrvatske za 2007./2008. godinu« (2007). www.sabor.hr/fgs.axd?id=6527.
- Tomić-Koludrović, Inga i Petrić, Mirko (2007). »Hrvatsko društvo – prije i tijekom tranzicije«, *Društvena istraživanja*, 16 (4-5): 867–889.
- Triandafyllidou, Anna (2001). *Immigrants and National Identity in Europe*. London: Routledge.
- Urban, Ivica (2011). »Dohodak umirovljenika«, *Newsletter*, 62: 1–9, <http://www.ijf.hr/upload/files/file/newsletter/62.pdf>.
- Wallace, Claire (2002). »Opening and closing borders: Migration and mobility in East-Central Europe«, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 28 (4): 603–625. doi:10.1080/1369183021000032227
- Wallace, Claire, Chmouliar, Oxana i Sidorenko, Elena (1996). »The Eastern frontier of Western Europe: mobility in the buffer zone«, *New Community*, 22 (2): 259–286. doi:10.1080/1369183X.1996.9976538
- Wallace, Claire i Stola, Dariusz (2001). »Introduction: Patterns of Migration in Central Europe«, u: Claire Wallace i Dariusz Stola (ur.). *Patterns of Migration in Central Europe*. Basingstoke: Palgrave, str. 3–44.
- Watts, Meredith W. (1996). »Political Xenophobia in the Transition from Socialism: Threat, Racism and Ideology among East German Youth«, *Political Psychology*, 17 (1): 97–126. doi:10.2307/3791945
- Zapata-Barrero, Ricard (2009). »Policies and public opinion towards immigrants: the Spanish case«, *Ethnic and Racial Studies*, 32 (7): 1101–1120. doi:10.1080/01419870802302280
- Županov, Josip (2002). *Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma: odabrane rasprave i eseji (1995–2001.)*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Migration, Integration, and Attitudes towards Immigrants in Croatia

Jadranka ČAČIĆ-KUMPES

Department of Sociology, University of Zadar, Croatia
jcacic@unizd.hr

Snježana GREGUROVIĆ, Josip KUMPES

Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb, Croatia

The paper is based upon the results of the research initiated under the assumption that joining the European Union will change Croatia's migratory pattern; namely, the inflow of foreign workers will gradually increase, which will raise the question of their integration into Croatian society. The characteristics of the contemporary migration flows and migration policy are indicated in the first part of the paper, along with the theoretical approaches in studying attitudes towards immigrants, and some of the results pertaining to these studies. A description follows of Croatian society's characteristics related to the expected changes within the migration pattern, which can be connected to formation of the attitudes towards potential foreign workers. In the central part of the paper the results of the survey conducted in 2009 on a representative sample (N = 1300) are presented and analysed. The attitudes of adult Croatian citizens towards foreign workers are examined, that is, their stance towards their possible entrance to the (local) labour market and their potential influence upon the culture and the values of Croatian society, and the social distancing towards them. The results revealed that, in spite of the fact that Croatian society has not yet been confronted with any marked inflow of immigrants that the respondents demonstrated a high degree of resistance towards their entry into Croatian society. In this connection, the potential foreign workers are seen to a large extent both as a socioeconomic and as a sociocultural threat, and therefore the respondents, on average, expressed unwillingness for closer contacts with them. This leads to the conclusion that if integration of immigrants is understood as a two-fold process in which a mutual openness towards change should be present, then the obtained research results indicate that mere institutional and normative readiness for the reception of foreign workers will not be sufficient; it will need to be accompanied by a significant social action oriented towards enhancement of the sensitivity of the local population to take an active part in this process.

Key words: migration, integration, migration policy, attitudes towards immigrants, Croatia